Урок. Лексика за сферою вживання та стилістичним забарвленням

Урок засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

«Як паросць виноградної лози, плекайте мову.» — Максим Рильський

Проблемне питання уроку: Чому те саме слово в одному тексті звучить природно, а в іншому недоречно, хоча значення в нього не змінюється?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає групи лексики за сферою вживання (загальновживана й обмеженого вживання) та групи стилістично маркованих слів. • Учень/учениця записує означення діалектизмів, термінів, професіоналізмів, жаргонізмів і просторічних слів та наводить по одному прикладу з тексту уроку.	• Учень/учениця розподіляє подані слова на загальновживані, професійні та діалектні й пояснює свій вибір. • Учень/учениця знаходить у реченні просторічне слово й добирає нейтральний відповідник. • Учень/учениця визначає, до якої групи за стилістичним забарвленням належить слово в тексті.	• Учень/учениця усвідомлює значення доречного добору слів для точного, ввічливого й стилістично виваженого мовлення.

Базові поняття і терміни

загальновживана лексика, стилістично марковані слова, діалектизми, терміни, професіоналізми, жаргонізми, просторічні слова.

Форми роботи

- Фронтальна бесіда й «мозковий штурм» з письмовою відповіддю кожного
- Робота з текстом підручника (§ 39, с. 202-203)
- Робота в парах над таблицею «Лексика за вживанням»
- Спостереження за прикладами зі словами різних груп
- Редагування речення з просторічним словом

Обладнання та реактиви

- Підручник «Українська мова. 10 клас» (Плющ, Тихоша, Караман), § 39
- Роздатковий аркуш з таблицею «Лексика за вживанням» (колонки «За активністю вживання», «За сферою вживання», «За стилістичними особливостями», «За емоційним забарвленням»)
- Слайд або дошка з прикладами слів кожної групи
- 11-томний «Тлумачний словник української мови» (друкований або електронний)

Демонстрації

- Слайд зі словами двері, вікно, дощ, радість поряд зі словами ґазда, плай, штрек — що перші слова зрозумілі всім, а інші вживають лише на певній території чи в певній професії
- Таблиця «Лексика за вживанням» із чотирма колонками — що кожне слово можна описати одразу за кількома ознаками
- Слайд зі словами бовдур, роззява, телепень та білявенький, дубище, хлопчисько — що одні слова мають зневажливе, а інші ласкаве чи збільшене забарвлення

Міжпредметні зв'язки

- Історія — пуризми 20-х років XX століття в українській термінології (історична довідка і завдання закріплення)
- Фізика — термін магніт і його пуризм тягунець (завдання закріплення)

Місце уроку в темі

Попередній урок: Попередній урок був про власне українську та запозичену лексику, де ми розрізняли власне українські й запозичені слова. Сьогодні ми групуємо слова вже за сферою вживання та стилістичним забарвленням.

Наступний урок: Наступний урок присвячений фразеологізмам, їхньому значенню, походженню та вживанню.

Безпека

- Тлумачні словники беріть по одному на пару й кладіть на парту так, щоб вони не заважали проходу між рядами.
- Якщо учні шукають значення слова в електронному словнику на смартфоні, користуються лише перевіреним словником, який назвав учитель, і не відкривають сторонніх сайтів.
- Під час роботи в парах пересуваються лише за сигналом учителя, не залишаючи рюкзаки в проході.

- Під час вправ у парах відповіді записують у зошит, а не обговорюють голосно, щоб не заважати сусідам.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітається, перевіряє готовність класу, оголошує тему та кладе перед учнями аркуші для запису відповідей.

Учні: Вітаються, готують зошити й підручники, записують дату й тему.

Тема уроку «Лексика за сферою вживання та стилістичним забарвленням». Учні відкривають підручник на § 39.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить «мозковий штурм». Читає по одному запитанню, учні письмово відповідають одним рядком, потім учитель зачитує правильну відповідь.

Учні: Кожен письмово відповідає в зошиті одним рядком, звіряє свою відповідь з очікуваною.

1. Що вивчає лексикологія? Очікувана відповідь. словниковий склад мови, тобто лексику. 2. Що таке лексичне значення слова? Очікувана відповідь. те, що слово означає, його зміст. 3. Які слова називають запозиченими? Очікувана відповідь. слова, що прийшли в українську мову з інших мов. 4. Наведіть приклад запозиченого слова. Очікувана відповідь. наприклад, кімоно, сканер, принтер. 5. Чим власне українські слова відрізняються від запозичених? Очікувана відповідь. власне українські слова походять із самої мови, а запозичені прийшли з інших мов.

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три приклади з протиріччям і ставить проблемне питання.

Учні: Спостерігають, висловлюють здогади одним-двома реченнями.

Приклад 1. Слово хата звичне й зрозуміле всім, а слово хаза зрозуміле лише тим, хто знає арготичні слова. Приклад 2. Слова штрек і шурф зрозумілі шахтарям, а іншим людям потрібен словник. Приклад 3. Слова бовдур і роззява можна почути в розмові, але їх не напишеш у діловому листі. Проблемне питання. Чому те саме слово в одному тексті звучить природно, а в іншому недоречно, хоча значення в нього не змінюється? Учні записують питання в зошит і повертаються до нього в рефлексії.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності, пояснює складні місця, показує демонстрації поруч із відповідними поясненнями та контролює час.

Учні: Працюють із текстом підручника, заповнюють таблицю в парах, спостерігають за прикладами й формулюють висновки.

Активність 1 (8 хв). Робота з текстом підручника, § 39, с. 202-203. Учні читають лінгвістичну довідку й заповнюють у зошиті схему з двох гілок. Запитання. Як за сферою вживання поділяється словниковий склад? Очікувана відповідь. на загальновживану лексику і спеціальну, або лексику обмеженого вживання. Що належить до загальновживаної лексики? Очікувана відповідь. слова, якими користуються всі носії літературної мови, наприклад двері, човен, молоток, вікно, чоботи, сорочка, стіл, відро, дощ, сніг, мороз, вітер. Чому ці слова називають стилістично нейтральними? Очікувана відповідь. їх використовують у всіх стилях, і користування ними нічим не обмежене. Які групи входять до стилістично маркованої лексики? Очікувана відповідь. Діалектизми, терміни, професіоналізми, жаргонізми. Продукт активності: схема «Загальновживана лексика і лексика обмеженого вживання» із трьома прикладами на кожну гілку. Демонстрація: слайд зі словами двері, вікно, дощ, радість — що це слова, зрозумілі всім, і вони доречні в будь-якому стилі. Активність 2 (7 хв). Заповнення таблиці в парах «Лексика за вживанням». Пари заповнюють чотири колонки «За активністю вживання», «За сферою вживання», «За стилістичними особливостями», «За емоційним забарвленням» і вписують приклади з тексту підручника. Орієнтир для пар. Стилістично марковані слова поділяються на діалектизми, терміни, професіоналізми, жаргонізми, а близькими до жаргонізмів є арготизми, наприклад дулясник «вогонь», ботень «борщ», зивро «відро», хаза «хата», морзуля «цибуля». До пасивної лексики належать застарілі слова (архаїзми та історизми) і неологізми. Емоційно-експресивна лексика містить слова з позитивним чи негативним забарвленням, наприклад білявенький, дубище, хлопчисько, а до емоційних належать і просторічні слова бовдур, роззява, телепень, беркицьнутися (Плющ, Тихоша, Караман, с. 202-203). Продукт активності: заповнена таблиця з принаймні двома прикладами в кожній колонці. Демонстрація: слайд із таблицею «Лексика за вживанням» — що кожне слово можна описати за кількома ознаками водночас. Активність 3 (6 хв). Спостереження за прикладами й складання алгоритму. Запитання. Що спільного в словах ґазда, плай, файний, ватра, тайстра? Очікувана відповідь. це діалектні слова, їх уживають на певній території. Що спільного в словах штрек, шурф, на-гора, кубрик, фрахт? Очікувана відповідь. це професійні слова, їх уживають люди певних професій (шахтарі, моряки). Що спільного в словах двері, стіл, відро, сорочка? Очікувана відповідь. це загальновживані слова. Учні складають алгоритм визначення групи слова. Крок 1. Чи має слово зневажливу, іронічну чи фамільярну оцінку й чи вживається воно лише в усному побутовому мовленні? Якщо так, це просторічне слово. Крок 2. Чи розуміє це слово кожен носій літературної мови і чи доречне воно в усіх стилях? Якщо так, слово загальновживане. Крок 3. Якщо ні, чи обмежене воно територією? Якщо так, це діалектизм. Крок 4. Чи обмежене воно сферою діяльності чи соціальною групою? Якщо так, це термін, професіоналізм або жаргонізм (Глазова, с. 121). Продукт активності: схема «Загальновживана лексика і лексика обмеженого вживання» із трьома прикладами на кожну гілку. Демонстрація: слайд зі словами двері, вікно, дощ, радість — що це слова, зрозумілі всім, і вони доречні в будь-якому стилі. Активність 2 (7 хв). Заповнення таблиці в парах «Лексика за вживанням». Пари заповнюють чотири колонки «За активністю вживання», «За сферою вживання», «За стилістичними особливостями», «За емоційним забарвленням» і вписують приклади з тексту підручника. Орієнтир для пар. Стилістично марковані слова поділяються на діалектизми, терміни, професіоналізми, жаргонізми, а близькими до жаргонізмів є арготизми, наприклад дулясник «вогонь», ботень «борщ», зивро «відро», хаза «хата», морзуля «цибуля». До пасивної лексики належать застарілі слова (архаїзми та історизми) і неологізми. Емоційно-експресивна лексика містить слова з позитивним чи негативним забарвленням, наприклад білявенький, дубище, хлопчисько, а до емоційних належать і просторічні слова бовдур, роззява, телепень, беркицьнутися (Плющ, Тихоша, Караман, с. 202-203). Продукт активності: заповнена таблиця з принаймні двома прикладами в кожній колонці. Демонстрація: слайд із таблицею «Лексика за вживанням» — що кожне слово можна описати за кількома ознаками водночас. Активність 3 (6 хв). Спостереження за прикладами й складання алгоритму. Запитання. Що спільного в словах ґазда, плай, файний, ватра, тайстра? Очікувана відповідь. це діалектні слова, їх уживають на певній території. Що

спільного в словах штрек, шурф, на-гора, кубрик, фрахт? Очікувана відповідь. це професійні слова, їх уживають люди певних професій (шахтарі, моряки). Що спільного в словах двері, стіл, відро, сорочка? Очікувана відповідь. це загальновживані слова. Учні складають алгоритм визначення групи слова. Крок 1. Чи розуміє це слово кожен носій літературної мови? Якщо так, слово загальновживане. Крок 2. Якщо ні, чи обмежене воно територією? Якщо так, це діалектизм. Крок 3. Чи обмежене воно сферою діяльності? Якщо так, це термін чи професіоналізм. Крок 4. Чи вживається воно в усному побутовому мовленні для оцінки (зневажливої, іронічної, фамільярної)? Якщо так, це просторічне слово (Глазова, с. 121). Продукт активності: алгоритм із чотирьох кроків у зошиті. Демонстрація: слайд зі словами бовдур, роззява, телепень та білявенький, дубище, хлопчисько — що одні слова мають зневажливе, а інші зменшене чи збільшене забарвлення. Розмовно-побутові слова лишаються в межах літературної норми, а просторічні надають зневажливої, іронічної чи фамільярної оцінки й часто виходять за межі нормативності. Просторічна лексика перебуває на грані літературного вжитку і часто виходить за межі нормативності, наприклад звиняйте, хвєриш, прохвост (Глазова, с. 121).

Закріплення 9 хв

Учитель: Видає завдання, стежить за часом, організовує взаємоперевірку й коментує типові помилки.

Учні: Виконують чотири завдання письмово, звіряють відповіді в парах.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує прийом «Відповідь і доказ». Повертає клас до проблемного питання.

Учні: Пишуть відповідь на проблемне питання, решту завдань виконують усно.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Оголошує й коротко пояснює домашнє завдання, відповідає на запитання.

Учні: Записують завдання в щоденник.

Завдання для закріплення

1. Розподіліть слова на групи загальновживаних, діалектних і професійних. Слова: стіл, ґазда, штрек, файний, відро, шурф.

Відповідь: Загальновживані слова: стіл, відро. Діалектні слова: ґазда, файний. Професійні слова: штрек, шурф.

2. Визначте, до якої групи стилістично маркованої лексики належить слово ватра і яке загальновживане слово йому відповідає.

Відповідь: Слово ватра є діалектизмом, бо його вживають на певній території. Загальновживаний відповідник вогонь.

3. Визначте, до якого різновиду лексики належить кожне слово. Слова: ксерокс, бовдур, тягунець (замість магніт), кубрик.

Відповідь: Ксерокс колись був неологізмом, а тепер належить до активної загальновживаної лексики. Бовдур є просторічним словом. Тягунець є пуризмом, створеним у 20-х роках XX століття. Кубрик є професійним словом (морським).

4. Відредагуйте речення «Не будь роззявою і слухай уважно» так, щоб воно було доречним для офіційного виступу перед школою.

Відповідь: Слово роззява є просторічним і надає мовленню зневажливого забарвлення. В офіційному виступі доречно сказати «Будьте уважні під час виступу» або «Прошу слухати уважно», тобто замінити оцінне просторічне слово нейтральним висловом.

Диференціація

Сильним: Складіть міні-діалог із шести реплік, у якому двічі вжито професіоналізми штрек і шурф, а співрозмовник пояснює їх нейтральними словами.

Підтримка: Скористайтеся опорою. Слово лазер зрозуміле науковцям і фахівцям, тому воно є терміном, а слово зустріч зрозуміле всім, тому воно загальновживане. За цим зразком визначте групу слів скальпель і вулиця.

Домашнє завдання

Базове: Опрацювати § 39, с. 202-203. Виконати вправу 472 (частина І) і виписати з поданих речень приклади пасивної лексики (історизми, архаїзми, неологізми).

За вибором: На вибір. Виконати вправу 467 і скласти словник із п’яти лінгвістичних термінів з рефератів або виконати вправу 478 і підготувати цікаве повідомлення про походження одного зі слів (школа, директор, журнал).

Рефлексія

Прийом «Відповідь і доказ». Письмово (2 хв) учні відповідають на проблемне питання уроку одним реченням і пояснюють свою відповідь. Далі усно (2 хв) двоє-троє учнів зачитують свої відповіді, а клас оцінює, чи доречно вжито слова різних груп.

Історична довідка

У 20-х роках XX століття в українській термінології з’явилися пуризми, тобто слова, що виявляють надмірне очищення мови від іншомовних елементів. Серед них були тягунець замість магніт, хитник замість маятник, неділка замість атом. Деякі з таких слів сьогодні знову побутують у мовленні, наприклад летовище замість аеродром і гвинтокрил замість вертоліт (Плющ, Тихоша, Караман, с. 204).

Джерела:

- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 202
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 202, 203
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 203, 204
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 204, 205
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 205, 206
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 206
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 206, 207

- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 207
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 207, 208
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 208, 209
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 209, 210
- Українська мова (Плющ, Тихоша, Караман) 10 клас, с. 210, 211